

Саїк А. В.

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ МАТИ В РОМАНІ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ «ЕПІЗОДИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

Стаття присвячена аналізу концепту мати в романі-реквіємі письменниці Придніпров'я Любові Голоти «Епізодична пам'ять», одному з головних концептів культурного та духовного життя українського народу. Функціонування концепту в різноманітних контекстах, вплив на нього світоглядної системи етносу детермінують його зміст. Український культурно-етнічний компонент, наявний у концепті МАТИ, з одного боку, параметризується характеристиками згаданих систем, а з іншого – детермінує особливості його семантичних реалізацій. Надано огляд типів смислових репрезентацій цього концепту й окреслено наукову перспективу його дослідження; представлений прогноз щодо реалізації цього концепту в різних жанрах української художньої літератури. Цей концепт належить до тих репрезентантів національного інформаційного коду, на яких ґрунтується створена українським народом світоглядна (екзистенціальна, аксіологічна) система, його культурний семіотичний універсум. У формуванні національно-мовної картини світу в романі «Епізодична пам'ять» особливе місце відводимо номенам, в яких повною мірою відображено як зміст етнокультури, так і світоглядну специфіку відповідного мовного колективу. Культурно-національні конотації номенів співвідносимо з поняттям «великий вертикальний контекст», який формують знання про особливості усього культурного багатства етносу (його історії, традицій, звичаїв та обрядів, вірувань). Великим культурно-національним потенціалом володіють семи, що вміщують соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики. Отже, в систематичні дослідження різних концептів і концептосфер «вписуються» національно-ціннісні концепти як виразники архетипічного пласту етносвідомості, як наскрізні міжпоколінні єднальні канали трансляції поняттєво-смислових первнів, що лягли в основу формування національної світоглядної, екзистенціальної, аксіологічної систем відповідного народу.

Ключові слова: концепт, номен, мовна картина світу, етнос, архетип.

Постановка проблеми. Кожна мовна картина світу має свої найважливіші концепти. Ці концепти виступають тими стовпами, тими підвалинами, на яких тримається світоглядна, екзистенціальна, аксіологічна система, вироблена певним народом протягом його доісторичного та історичного буття. До таких одиниць національного інформаційного коду належить і концепт МАТИ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурологічному вивченню духовно-ціннісних концептів присвячена монографія В. Кононенка «Концепти українського дискурсу» (Київ – Івано-Франківськ, 2004). На матеріалі художньої (як класичної, так і сучасної) літератури вчений, використовуючи методику дискурсивного аналізу, досліджує специфіку національного сприйняття концептів (*воля, неволя, свобода, слава, мрія, надія, доля, недоля, віра, кохання, любов, страх, сміх, сум, туга, журба, гріх, спокута, зло, добро* тощо) [9].

У монографічній праці П. Мацьківа «Концептосфера Бог в українському мовному просторі»

(Київ – Дрогобич, 2007) на основі методики концептуального аналізу, методу семантичного профілювання, теорії семантичного поля тощо здійснено дослідження концептосфери Бог у біблійній, фольклорній і лінгвістичній картинах світу, які розглядаються як сегменти української мовної картини світу, з'ясовано закономірності її структурного й семіотичного моделювання в синхронічному та діахронічному аспектах [13].

Отже, спираючись на згадані розробки у сфері дослідження такого складного поняття, як концепт у різних його виявах, можна констатувати, що йому в лінгвістичній науці приділено значну увагу. Водночас варто зауважити також, що ця заслужена наукова зацікавленість демонструє стійку тенденцію до зростання. І саме ця зацікавленість стала передумовою для нашого дослідження, яке базувалося на аналізі вербалізаторів концепту МАТИ в романі «Епізодична пам'ять» Любові Голоти.

Любов Василівна Голота – поетеса, прозаїк, публіцист, талановитий журналіст, одна

з найяскравіших особистостей в українській літературі. Письменниця народилась 31 грудня 1949 року в м. Кривий Ріг на Дніпропетровщині у родині гірників. 1972 року закінчила філологічний факультет Дніпропетровського університету й одразу вирішила спробувати себе у творчій професії журналіста, яка приваблювала молоду дівчину можливістю нести людям правду, примножувати у світі добро, боротися за справедливість, впливати на формування суспільної свідомості. Наскрізним образом її поетичних творів стає український степ, рідна земля. У 2007 році вперше побачив світ новий роман письменниці «Епізодична пам'ять». Це роман-осмислення про покоління 70-х років, вихідців із сіл, які потрапили до міст, про епоху Брежнєва і тоталітаризм радянського суспільства. За словами самої авторки, в романі вона описала все, що колись відбувалося на її очах. Важливий вихідний момент твору письменниці – це реальні й водночас архетипічні образи того, навколо чого обертається пам'ять. У героїні Любові Голоти внутрішній духовний світ, як і світ довколишній, має свої Сонце, Місяць і зорі. Сонце – це Рід, земне вираження неперервності й незнищенності такого величного Божого дару, як Життя. Місяць – це архетипічний образ Дому, що немовби наповнюється світлом Роду. А зорі – це люди та події, власне, оті епізоди пам'яті, що міцно тримаються в ній.

Насправді в цьому романі представлено чимало архетипічних образів (концептів). Під час проведеного дослідження ми виділили такі: *час, степ, батько, пам'ять, родина*, які в перспективі можуть стати предметом наукового вивчення. Любов Голота майстерно поєднала минуле, сучасне і майбутнє в єдине ціле, створивши гармонійний образ світу. Проте цей образ світу не позбавлений і дисгармонії. Варто зазначити, що все в її романі врівноважено: смуток і радість, горе і щастя, смерть і життя, безнадія і надія. За роман «Епізодична пам'ять» Л. В. Голота удостоєна Національної премії України ім. Тараса Шевченка (2008).

Отже, в систематичні дослідження різних концептів і концептосфер «вписуються» національно-ціннісні концепти як виразники архетипічного пласту етносвідомості, як наскрізні міжпоколінні єднальні канали трансляції поняттєво-сміслових первнів, що лягли в основу формування національної світоглядної, екзистенціальної, аксіологічної систем відповідного народу.

Постановка завдання. Таким чином, *актуальність* пропонованої розвідки впливає з потреб охарактеризувати концепт МАТИ

в романі Любові Голоти «Епізодична пам'ять». *Метою дослідження* є визначення типів смислових репрезентацій концепту МАТИ в романі-реквіємі. *Об'єктом дослідження* виступають номени (у широкому розумінні цього поняття), в яких реалізовано концепт МАТИ.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи концепт МАТИ, варто пам'ятати той факт, що, як констатує Л. Кравець, для цього процесу «особливо важливим є культурно-етнічний компонент, який визначає специфіку семантики мовних одиниць, відображує мовну картину світу його носіїв і дає змогу зрозуміти зміст художнього твору» [10, с. 193]. Вивчаючи в лінгвокогнітивному аспекті архетип *materі* в сучасній французькій драмі, Х. Старовойтова резюмує, що з-поміж значного числа архетипів людства архетип *materі* характеризується «як один із базових архетипів картини світу в різних національних культурах, оскільки вся історія людства та передісторія почалися з матріархату. Архетип *materі* об'єктивується, перш за все, у первісному концепті МАТИ» [16, с. 5]. В. Даниленко говорить про наявність в українській душі одного впливового образу, який співвідноситься з архетипом раю. Це – «образ матері, який Юнг разом з Тінню, Дитиною, Мудрою Старою виділяє в окремі архетипи. У Тараса Шевченка, творчість якого залишається вмістилищем національних ідеалів, образ матері належить до символів раю» [6, с. 139].

Сучасні лексикографічні джерела лексему *мати* визначають так: 1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. // Жінка, що має або мала дитину. * Образно. * У порівн. // *перев. як прикладка, перен.* Про що-небудь дуже близьке, рідне. ... 2. Самиця стосовно своїх малят. [4, с. 514]. Деякі дослідники словникові дефініції ототожнюють з ядром концепту, хоч вони дають лише загальне уявлення про значення слова (чи поняття), що спонукає дослідників здійснювати аналіз різних мовних концептів [17, с. 23]. Функціонування концепту в різноманітних контекстах, вплив на нього світоглядної системи етносу детермінує його зміст. У процесі дослідження концепту відбувається постійне (нескінченне) уточнення його семантико-культурологічного обсягу, виявлення усе нових і нових граней, оскільки концепт, будучи (за Ю. Степановим) «пучком» асоціацій, уявлень, понять, знань, переживань, який супроводжує певне слово, опиняється у позиції об'єкта дослідження не тільки лінгвістики, а й низки інших наукових дисциплін (логіки, психології, культурології, філософії) [18, с. 234–235].

У формуванні національно-мовної картини світу в романі «Епізодична пам'ять» особливе місце відводимо номенам, в яких досить повною мірою відображено як зміст етнокультури, так і світоглядну специфіку відповідного мовного колективу. Культурно-національні конотації номенів співвідносимо з поняттям «великий вертикальний контекст», який формують знання про особливості усього культурного багатства етносу (його історії, традицій, звичаїв та обрядів, вірувань) [3, с. 55–56]. Великим культурно-національним потенціалом володіють семи, що вміщують соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики.

У романі концепт МАТИ представлений досить широко. Зокрема, виявлено такі його смислові репрезентації.

Сема «Берегиня-Мати».

У світоглядній системі українського етносу на зв'язок спорідненості між його членами екстрапольовано модель родинних зв'язків: «Кожен із членів національної спільноти виступає сином чи донькою єдиної матері – України, вождь-батько є носієм моралі нації, а жінка мати посідає особливе місце, виступаючи берегинею роду» [24, с. 497]. Свідчення про Берегиню-Матір виявлені ще в дохристиянських віруваннях українців. Про надзвичайну вагу, провідну роль дружини-матері в розвитку і становленні різних цивілізацій знаходимо інформацію у свідченнях Дж. Фрезера. Етнолог припускає наявність у деяких арійських народів на певній стадії суспільного розвитку факт продовження царського роду не чоловіками, а жінками, хоч вихід на арену суспільного життя кожного нового покоління супроводжувався передачею царства чоловікові, що походив з іншої сім'ї, а часто – і з іншої країни. Реліктові залишки цих подій учений вбачає в численних варіантах сюжету про чоловіка, що приходить в іншу країну і здобуває руку царівни і на додачу – половину або й усе царство. Дослідник не виключає, що тут відлунює звичай, який існував насправді [22, с. 180]. Різні форми цього сюжету знаходимо і в народних українських казках [19; 20].

Низка прикладів із роману констатує функціональну позицію **матері** як берегового божества: І чому так хочеться кожній із жінок прикрити руками своє лоно, затулити очі ще не народженому: «Не дивися туди, синку!», «Не озирайся, доню!», – туди, де лютувала людоморна стихія [5, с. 265]; Закуталася в материну ковдру й одразу заснула глибоким, білим, беззвучним сном [5, с. 278]. Така захисна функція має як життєвий (реальний, екзистенціональний) план, так і сакральний, магічний.

Ряд звертань у романі становлять собою звертання до **матері-берегині**: Матусенько, сонечко, подивися на мене [5, с. 42]; Мамочко, прости мене, я була непокірною дочкою... [5, с. 50]; Мамо, мамо, чому так самотньо в цьому світі? [5, с. 93]. У таких звертаннях закодовані реліктові (архетипні) вірування в магію імені (назви, слова, тобто силу вербальної магії), суть якої полягає в тому, що ці звертання допомагають знайти відповіді на питання, що турбують, або отримати певну втіху, заспокоїтись.

Порівняємо у зв'язку з наведеними констатаціями виконання **матір'ю** сакральної-обрядової функції, яка виявляється в одному з епізодів роману, коли мати шила ковдру, що стала символом цілісності родини, оберегом від негараздів: *Ковдру мати шила з півроку, поєднувала непоєднане і це їй вдавалося; це й ще доточувала й компоувала, виладовуючи свою розповідь про історію речей...* [5, с. 144]. Це покривало мало магічну силу, оскільки мати вклала в нього всі свої таємниці, всі спогади, всю любов до своєї родини: *...виокремивши зв'язання і замаскувавши таємниці, доточивши клаптиками своїх та батькових одерж, від чого величезне покривало стало цільним, а цілісність родини була головним у материному житті...* [5, с. 145].

Деякі приклади фіксують архетипні уявлення про те, що давання долі людині відбувається при народженні, де функцію божества, що дарує долю, виконує мати: – *І чого моя дівчина така тонкошкіра, чисто тобі перлистілий виливок від цього річної білої курочки, як же в цьому світі жити їй, Господи?!...* [5, с. 160]; *Найдобріші національні роди перестали існувати в ХХ столітті, винищені революціями, війнами, голодоморами, репресіями, натомість прийшли у світ «діти голодоморів», «діти війни». А тепер, бач, жінкам судилося народжувати «дітей Чорнобіля»...* [5, с. 264]. (Пор. релігійну ідею про визначеність людської долі Богом: «Вона з'являється зіркою в небі при народженні (за давніми віруваннями, її визначають кожному 12 ангелів-судців з веління самого Господа), зі смертю спадає з неба додолу» [7, с. 193]). Ідея дарування **матір'ю-божеством** долі людині розвивається у фразеологізмах, які наводять загальну негативну оцінку характеру людини, її неправедного (і, відповідно, неправильного) способу життя: *Яке коріння-таке насіння* [5, с. 38].

Підконцепт «Мати Божа».

З прийняттям християнства до образу Берегині-Матері додається і образ **Матері Божої** (Богоматері, Матері Царя Небесного, Цариці

Небесної – заступниці, помічниці, захисниці). Порівняємо словникові статті, в яких дається тлумачення аналізованій складеній номінації: **Божя (Господня, Пречиста) мати** – «*рел.* Богородиця, мати Христа» [4, с. 514], **Мати Божя** – Богоматір [14, с. 409]. Функціонально **Мати Божя** в концептуальному просторі української ментальності позиціонується також як Берегиня-Мати (можемо кваліфікувати цей образ як християнський субститут Великої Богині). У романі образ Божої Матері, що вказує на несправедне життя головної героїні, невимовлено засуджуючи, являється їй уві сні: *Може, тому й приснилося їй, начебто дивиться вона в музеї на давню ікону Божої Матері і раптом помічає, що Богородиця відводить своє лице від її погляду...* [5, с. 230].

Божя Матір є «найбільша Заступниця і помічниця всіх, хто присвятив земне життя на служіння Богу» [8, с. 245]. Отже, християнська **Матір Божя** – це помічниця і захисниця (берегиня) для всього людства.

Сема «та, що народжує, дає життя».

Однією зі смислових реалізацій концепту МАТИ, що представлена в романі «Епізодична пам'ять», є «та, що народжує, дає життя». Причому **матір'ю** в уявленні українців виступає «та, що дає життя» саме зразковий, правильний, «архетипний» (тій, що відповідає усім суспільним канонам) людині: *Почула неладне, відійшла від копи і потишеньку родила там Одарку, обтерла її, обмила, сама й пуп зав'язала, сповила і пішла в'язати снопи* [5, с. 152]; *Коли приходять мати і сповіщає, що це її дитина, сьогодні родила...* [5, с. 152]; *Народити дитину, яку так довго чекала, завершити передбачений природою чин* [5, с. 262]; *Одної години їх мати зродила, одної хвилини до хреста тримали хрещені батьки, в однакових сорочках дівували...* [5, с. 201]. Деякі жінки позбавлені щастя материнства. У романі це простежується на прикладі сестер-близнючок, які не пізнали цієї радості: *«Жаль, сестро, що ніколи не відчували ми з тобою, як б'ється під серцем дитя, плаваючи в округлому, як це яйце, животі...Всі наші ровесниці цього щастя зазнали по двоє, троє, а то й четверо діток на світ поприводили»* [5, с. 203]; Очевидно, погляд тої, хто не народжував, різниться від материнського погляду [5, с. 262]; «...ім, бездітним, Чорнобиль допоміг» [5, с. 260]. Чорнобиль, у значенні аварія, яка сталася на атомній станції, наслідками якої була неспроможність деяких жінок виносити і народити здорових дітей. Називали це в ті часи «зоною неблагополучного материнства» [5, с. 266], але тільки віра у власні сили, у власне материн-

ство і надія на Бога допомагали тогочасним жінкам народжувати здорових дітей: – Віра. Тільки віра: в своє материнство, в себе. Словом, ось вам рецепт: віра, надія, любов [5, с. 268].

Сема «найрідніша людина».

Значна кількість прикладів у романі визначають матір як найріднішу у світі людину: *Синочок, який прийде, має стати її зв'язком зі світом звуків. Втім, кожна з нас сподівається, перш за все, на мову серця та голос крові. Вони формують родові зв'язки* [5, с. 264]; *...Ось у вас почалися перейми. Ось-пологи. Ось дитя в щасливих руках матері...* [5, с. 270]. Причому ця людина дається тільки раз і на все життя, і її втрата виступає непоправним лихом: *Господи, якщо ти зараз випробуєш мою матір, то не дорікай їй за її слабкості-надмірну любов до нас усіх* [5, с. 50]; *...дочка, схилившись над ліжком, знову обережно бере материну руку в долоні й торкається її вустами, прикладає до своєї щоки, вбираючи в себе жар і бажаючи чуда: візьми все, що дала мені, мамо, й живи...* [5, с. 42]. Головна героїня роману відчуває нестерпний біль, порожнечу, тугу за найріднішою людиною – мамою: *Мамо, тебе відносить за течією, мені не допірнути крізь води, не прорости крізь землю, не досягнути в повітрі душечки твоєї, рибко, пташко, мамо моя...* [5, с. 60]. Вона розуміє, що з материною смертю закінчився її зовнішній час: життя поділилося на до і після: *Все, що залишилося прожити після материнської смерті, від цього світланку, мало зватися часом власним, внутрішнім* [5, с. 63]. Жінка подумки завжди звертається до своїх померлих батьків, шукає відповіді на питання, шукає розради, підтримки від них: *За чим радієш, матінко моя, що оплакуєш дрібними сльозами, які падуть на любимівську землю, на мою хвору душу і на ваші з батьком могили?*... [5, с. 63]; *...цілуєчи їх [батьків] хрестовину, вона раптом відчуває материні м'які губи* [5, с. 141].

Лексеми, вміщуючі порівняльний компонент із семантикою способу дії, передають найвищий вияв відповідної динамічної ознаки: Мати, наче тиха осіння річка пливла між двох берегів, на одному з яких залишилися діти, а на другому виднілася батькова постать [5, с. 58]. Крізь призму іншого виміру найвищого вияву відповідної ознаки концепту МАТИ в романі категорія впізнаваності/невпізнаваності представлена в отождженні власних дій, ритуалів із діями і ритуалами найріднішої у світі людини – матір'ю: *Жінка місила тісто з такою силою, що аж кісточки на пальцях побіліли: їй хотілося, аби пиріжки вдалися впізнаваними – такі, як у матері!* [5, с. 74].

Оскільки мати і дитина проводять багато часом разом, живуть певний час одним життям, у них з'являються багато спільного. Вони мають свої родинні ритуали, таємниці, звичаї, правила: І тоді мати, що над усе любила свого мізинчика [Сина], купила 12 склянок тонкого скла, що й поклало початок сімейному ритуалу і покликало до життя абсолютно нову марку чаю «Любимівський»! [5, с. 92]; Допомагають один одному в побутових справах, організують власний простір: *Обійнявшись мати й донька полягали у неглибокій лощині, наче у жменьці великого світу, і дитина задивилася в небо: таких великих білих хмар вона ще не бачила... – Мамо, це твої хмари? – Ні, це вже твої, доню. У мене був літачок... [5, с. 273]. Як казав брат своїй старшій сестрі, головній героїні роману: «Ти знаєш, матері вдалося привчити мене до багатьох речей, без яких я тепер не уявляю свого побуту» [5, с. 92].*

Ця невидима пуповина зв'язує цих рідних один для одного людей упродовж всього життя, навіть якщо між ними велика відстань: *Мати вміла найменувувати все, що дочка відчувала; втікаючи від своїх бід, приїздила додому і заходила в двір, а мати вже знала, з чим приїхала [5, с. 66]; Але якою любов'ю сяяли її очі назустріч дітям, яким щемним був кожен дотик до їхніх рук... [5, с. 47].*

Мати – головна заступниця для своєї дитини, яка відчуває небезпеку і здатна на інстинктивному материнському рівні захистити рідну кровиночку, відвернути нещастя, передбачити лихо і застерегти: *Хіба мало народжувалося героїв, і хіба був інакшим материнський інстинкт у тих, хто їх спородив: посадити в затінку; перенести на сухе; затулити від вітру; відвернути від вогню; захистити від зливи?... [5, с. 265]. Іноді ціною власного життя вона намагається зберегти життя своїй дитині, врятувати її: *Я носила це дитя з такою радістю і раптом...Якщо такий ризик, то хай мене не рятують, але врятовують дитину. Вона мусить жити, чуєте, мусить! [5, с. 267].**

Проте немає нічого страшнішого за материнські прокльони. Будучи пов'язаними з вірою у магічність висловлювань (проте в їхню зворотню дію), вони призначені завдавати «зло, шкоду, забрати добробут, спричинити хвороби чи навіть заподіяти смерть» [11, с. 543]. Бажаючи подумки заподіяти лиха комусь, слово жінки, що втратила свою дитину, має сильне сакральне значення та несе руйнівну силу: *... і гукала-розпитувала Оляна на весь світ, де синова хрещена душечка, а тоді – кляла-проклинала тих, хто чужих дітей на смерть посилає... [5, с. 171]. Назавжди зали-*

шиться мати зі своєю дитиною, завжди прийде їй на допомогу, завжди почує її голос, навіть якщо вони перебувають вже в різних світах: ... уступив Оляні в душу синів голос і вже не відпускав ніколи: «Мамо, мамо, рятуйте мене...». І відтоді, хоч куди б вона не йшла, звертали її ноги на синову могилу... [5, с. 171].

Сема «Майбутня матір».

Розуміння важливості місця **матері** в житті і долі дитини, його визначального характеру у процесі її народження, виховання, яскраво ілюструють приклади, в яких відбувається вербалізація концепту МАТИ семою «Майбутня матір». Кожна жінка з моменту усвідомлення нею свого нового стану вже підсвідомо називає себе майбутньою матір'ю. Адже, незважаючи на самодостатність і незалежність сучасних жінок, головною місією для них все ж таки залишається материнство. Особливою увагою в романі позначена мить передчуття жінкою свого скорого материнства: *Її починає нудити: не удвох їм [з чоловіком] ділити хліб свій... [5, с. 232].* Період виношування дитини для жінки стає магічним, таємничим і містичним водночас: *«Ось це – справжні вагітні: молоді, лагідні, безтурботні», – задоволено бере їх за приклад... [5, с. 261].* З'являється обережність, застережливість у всьому. Жінка починає розуміти, що вона вже не одна, в ній б'ється два серця: *Все минуло, чим вона тішилася, наче скельцями в калейдоскопі, розвіювалося безуспішним пошуком впевненості у власній здатності бути здоровою матір'ю [5, с. 262]; ... колись пообіцяла чоловікові народити щонайменше п'ятьох «лісових братів», нині живе єдиною надією, що носить дівчинку... [5, с. 260].* Проте, незважаючи на те, що період виношування дитини – це найщасливіший період у житті будь-якої жінки, все ж таки він не позбавлений переживань, сумнівів, страхів за майбутнє немовляти: *...але вагітність забрала в неї будь-який спокій, страх з'їдав маленьке сердечко, під яким дозрівав синочок – за визначенням тієї ж професорки «крупноплідна першгородка» трималася з останніх сил... [5, с. 263].* Кожна жінка чекає з нетерпінням тієї миті, коли з'явиться на світ її рідна кровинка і вона, зрештою, зможе пізнати повну радість материнства: *То були янгольські голоси, і кожна із вагітних мріяла опинитися в том раю і почути голос свого янгола... [5, с. 264]; Мою, мою, вимолену в тебе дитину, чекаю я, Господи!.. [5, с. 266].* Часто майбутні матері в думках звертаються до своїх діточок, бажають їм доброї ночі чи просто спілкуються з ними, розповідаючи лагідним голосом казки: *Подумки побажавши*

гарних снів донечці, майбутня мати їй собі намагалась заснути... [5, с. 261]. Також у майбутньої матері може з'явитися передчуття того, коли саме має народитися її довгоочікуване маля: *Подумки запрошує світло в кожну клітину свого тіла, сповненого передчуттям: «дитя народиться сьогодні...»* [5, с. 272]; *Обережно визирає із-за краєчка книжки і крадькома обводить поглядом жінок, що, як і вона, ось-ось мають народити...* [5, с. 259]. Іноді це передчуття приходить уві сні: *Щасливо всміхаючись, додивлялася свій сон: до неї бігло дитя і простягло цілу зв'язку ключів, не хотіла розплющувати очей, не сповнившись ущерть радістю, – звістувалося їй стрічання довгождане* [5, с. 271]. Хоча материнство – це стан жіночої душі протягом усього життя і воно є абсолютною категорією буття, іноді в жінок можуть виникнути питання, що містять ознаки ментальності конкретного етносу (в даному випадку українського), в яких закодована генетична пам'ять українського народу, так званий код нації: *Що є наше українське материнство – протест чи покора, воля чи рабство?...* [5, с. 265]; *...йдуть і йдуть українки двадцятого століття, шепочучи своїм, ще не народженим дітям казки власного народу, наче закликаючи про допомогу Котигорошка, Кожум'яку, Семирозуба, Вернидуба, Побивана...* [5, с. 265].

Сема «самиця у тварин».

Ряд лексем актуалізують сему «самиця», в якій природою закладено знайти собі пару і стати в майбутньому матір'ю: *Дворічна вовчиця-переляк обережно вибралася з-під білого каміння Крутенької. Найжачивши тім'я, понюхала вітер, що розтривожив її і викликав непереборне бажання завити проти сонця, наперекір законам зграї, що вигнала молоду самицю шукати собі пари в інших степах...* [5, с. 282].

Сема «Мати-земля».

Часто образ матері ототожнюється з образом землі-неньки. Як казали наші пращури: *жінка родить і земля родить: – Бач, як боліли за своє, які здорові були, бо чим земля і жінка більше родять, тим здоровіші...* [5, с. 152]. До землі, як до матері, треба ставитися з повагою, з турботою, шануючи її і вболіваючи за неї. Бо земля, як і мати, годує нас – своїх дітей: *Ото й вся політика – село лопатами своє горе в землю-матінку закопує. Іноді Вірі здається, що земля – жива, так само струджена поденниця, як і вони з сестрою. З останніх сил, аж серце мерзне, годить людям, а ті клянуть землю...* [5, с. 219]. Земля, на якій людина народилася, – це її рідний дім, її Батьківщина. Прикро,

коли людина цього не розуміє і з байдужістю або зневагою ставиться до рідного краю: *...їм [владі] плювати і на дітей, і на пенсіонерів, для них Україна – лише місце здобування капіталів. І цей постійний український застій – від їхньої нездатності відчувати зроговілими душами свій народ, свою землю...* [5, с. 95].

У романі «Епізодична пам'ять» представлено чимало прикладів метафоричних конструкцій. Процес метафоризації дуже тісно пов'язаний із мовною картиною світу, адже людська мова залежить від світобачення та сприйняття. Саме метафора є одним із засобів формування мовної картини світу. Метафора допомагає відтворити образ, даний не досвідом, а інтуїтивним відчуттям. Приклади образної метафори бачимо в розповідях Фургала про погодні явища: дощ, тумани, сніг, зливу, завірюху тощо. Тут образ родючої землі підсвідомо ототожнюється з образом матері, тобто періоди життя людини порівнюються з порами року, коли прокидається, родить і засинає земля:

«... – Де родився – там і пригородився», тобто зійшов за сонцем, наче зерно, відсвітив, наче місяць, робив на землі – землею став, це як «весна-літо-осінь-зима», прорости-зеленій, ума набирися, квітом красуйся – любові шукай, обсійся дітьми, увійди в силу і розум, укоріняйся, а як висохне кров у жилах від старості, легко лягай у землю, ставай обніжком роду [5, с. 137].

Сема «Вдова».

Вдова́ (удова́) = вдові́ця (удові́ця) (пестливі – *вдові́чка, удові́чка, вдівонька, удівонька; ч. вдівéць, вдовéць, удівéць*) – жінка, яка після смерті чоловіка не вийшла заміж вдруге; символ жіночої самотності, нещасливої долі; у народі завжди була поважана і підтримувана; вважалася найбільшим гріхом скривдити вдову; у піснях – опоетизована; у фольклорі та в художній творчості відбито нелегку вдовину долю («Життя вдовине – совине», «У вдови плакана доля», «Удова – бідна голова», «Вдовіти – горе терпіти»); самотня жінка викликала острах у дівчат та їхніх матерів; удову не кликали пекти весільний коровай, молоді вважали недоброю прикметою зустріч із нею по дорозі до храму; разом із тим удова була найчастіше хазайкою (господинею) вечорниць як *вечернична (досвітчана) мати, паніматка*; молодь поважала й допомагала їй [7, с. 67]. Цілком зрозуміло, що статус вдови отримує жінка, яка втратила свого чоловіка, тобто цим номеном називають жінку в конкретній життєвій ситуації. Можна подумати, що не кожна вдова є матір'ю, адже вдівство – це нешлюбний стан жінки після

смерті її чоловіка. І, навпаки, жінка, яка має дитину, залишається матір'ю для неї, незважаючи на свій соціальний статус. Часто, як вже зазначалося вище, саме вдів у минулому запрошували бути досвітчаними матками, паніматками. Для проведення вечорниць дівчата підшукували простору хатину. Господиня цього дому – *жінка (бабуся, вдова)*, яку всі прибулі величали «вечорнична», «досвітчана мати», «паніматка». Саме вона стежила за дотриманням усіх звичаїв та традицій під час вечорниць. Причому, якщо молодь сиділа до півночі, то це *вечорниці*, якщо до третіх півнів – *досвітки* (від слова досвіток – «час доби перед сходом сонця, світанком»).

У романі «Епізодична пам'ять» виділяємо сему «**вдова**», наприклад: *Може тому, що у нашому селі було багато вдів із дітьми, - три ланки вдів! Як вони співали, повертаючись зі степу на гарбах, оті, старші за нашу матір на п'ять-сім літ, вдови! – Вдови, коли я виріс, вже були бабусями, і чоловіків у Любимівці вистачало...* [5, с. 75]. Письменниця на сторінках свого роману показує, що, попри своє вдівство, жінки хотіли залишатися молодими і красивими: *Лідка охочіше обшивала самотніх жінок і вдів, намагалася «по-городському» зодягти їхні тіла ситчиком і шпателями, сатинами і крендешином...* [5, с. 78].

Дихотомія «мати – дитина».

Ця дихотомія в романі Любові Голоти подана доволі широко. Вона має різноманітні вияви. Так, відображення факту виразної схожості дітей на своїх батьків ілюструє приклад: *А ми від кого? Ми від тата з мамою...* [5, с. 73], у зовнішній формі якої відображено магічну обрядодію. **Мати** виступає першим (і найголовнішим) вихователем дитини (адже вона з нею з перших хвилин народження). Свідчення цього знаходимо у фраземі **всмоктувати (всисати, вбирати в себе** і т. ін.) / **всмоктати (ввіссати, ввібрати в себе** і т. ін.) **з молоком матері** «засвоювати щось з дитинства, звикати до чогось» [21, с. 154], що пов'язана з відповідним початковим етапом людського життя, коли мати виступає єдиною годувальницею народженої дитини. У цей же час відбувається початок становлення майбутньої людини як індивіда. Вплив соціуму на цей процес здійснюється через матір. Про важливість ролі матері-годувальниці у формуванні дитини свідчить приклад: *...бо молоко в груді посилає кров – та сама, якою жінка ділиться з дитиною, носячи її під серцем* [5, с. 218], де поняття «вигодувати» протиставляється поняттю «народити».

Народні спостереження за процесом (і результатом) виховання нового члена соціуму родиною

(матір'ю) дали свої висновки, які сконденсовано в такій фразеологічній одиниці: *Яке коріння – таке насіння* [5, с. 38]. Як видно із зовнішньої форми наведених одиниць, особистість **матері** у становленні нового індивіда виступає визначальною. Оцінку досягнення потрібного результату в згаданому виховному процесі зафіксовано у відповідному висловлюванні: *Ти так заміж не вийдеш, - раптом сказала мати. – А дівчина має вийти заміж, народити дітей... Я глядітиму!* [5, с. 179]; *– Доцю, злітай на горище, там в торбинці сухі груші, а тоді злазиш у погріб помиеш кружки... Нічого, що вони слизькі, ти вже велика, у четвертім класі, моя помічниця, моя ластівка чорноголова, як я без тебе упоралася б...* [5, с. 77].

Творчий геній українського народу втілює у прикладах детерміноване життям бачення і розуміння материнської любові до дітей: Материнська утіха: від його народження і до останньої свідомої своєї години вона дивилася на сина з такою любов'ю, що очі починали світитися ніжним, молочним блиском тихого усміху [5, с. 70]; І тоді мати, що над усе любила свого мізинчика [Сина], купила 12 склянок тонкого скла, що й поклато початок сімейному ритуалу [5, с. 92]. **Мати** і дитина постають як пов'язані між собою вічним нерозривним зв'язком, вони нагадують сполучені посудини, про що часто йдеться у романі: *Синочок, який прийде, має стати її зв'язком зі світом звуків. Втім, кожна з нас сподівається, перш за все, на мову серця та голос крові. Вони формують родові зв'язки* [5, с. 264]; *Мати вміла найменувати все, що дочка відчувала; втікаючи від своїх бід, приїздила додому і заходила в двір, а мати вже знала, з чим приїхала* [5, с. 66]; *Вона [мати] наповнювала хату їхніми зношеними речами, наче втримувала дітей біля себе, удома* [5, с. 145]. Так само і материні речі мали магічну, життєдайну силу. Вони ставали тими оберегами, що в найскрутнішу мить неодноразово допомагали, заспокоювали і давали надію: *А й справді, – варто було лягти на материне ліжко, увіткнутись лицем в її подушку, як усі клопоти маліли й стихали, перетворювалися на маленьких чорних рибок* [5, с. 66]; *Закуталася в материну ковдру й одразу заснула глибоким, білим, беззвучним сном* [5, с. 278].

Ставлення **матері** до дитини, що виявляється у дбайливому догляді за нею, заходимо в низці інших прикладів: *Хіба мало народжувалося героїв, і хіба був інакшим материнський інстинкт у тих, хто їх спородив: посадити в затінку; перенести на сухе; затулити від вітру; відвернути від вогню; захистити від зливи?...* [5, с. 265]; *Мати*

знаходила в шафі те, що її цікавило, із чого пере-
лицювавши та відпаривши, можна було зробити
обновку для дочки – спідничку або й цілу куртку
[5, с. 48]. Самовідданість і хвилювання **матері** за
дітей актуалізує таке висловлювання: *Мати, бува,
цілу ніч не спить, зітхає, все згадує, переживає,
що ви од нас відвикли... Живіть, діти, дружно!*
[5, с. 257]. Інший приклад із роману показує стур-
бованість, хвилювання, страх матері за здоров'я
маленької донечки, яка взимку потрапила до опо-
лонки. Мати, прибігши з роботи, *«розтерла її
горілкою, закутала усіма теплими ковдрами, які
тільки знайшлися в хаті, й дівчинка відчула себе
маленькою лялечкою у великому гарячому коконі...»*
[5, с. 14]. В іншому епізоді роману бачимо мате-
рине застереження дочці у період радянської про-
паганди за часів перебудови та постійних доносів:
*– Тебе посадять... – раптом прошепестіла мати,
і той сухий шелест її голосу, жах, з яким мати
дивилася на неї, примусили її внутрішньо здригну-
нутися...* [5, с. 178]. Навіть помираючи, мати не
наважується потурбувати своїх дітей, щоб зайвий
раз їх не обтяжувати клопотами: *Їдь, я вже здо-
рова. Скажуть, чого вона дитину біля себе три-
має...* [5, с. 47]. Не пройшло повз увагу носія
етносвідомості дбайливе ставлення членів згада-
ної дихотомії одне до одного, яке детермінується
його вектором: «мати → дитина» // «дитина →
мати»: *Матусенько, сонечко, подивися на мене...*
[5, с. 42] // *Доцю, ...моя помічниця, моя ластівка
чорноголова, як я без тебе упоралася б...* [5, с. 77].

Застосування поетичного паралелізму порів-
нює таку **матір** із: а) солодкий дух хати, родинне
гніздо: Слідом за димком починало пахнути гаря-
чими млинцями, пшоняним кулішем або карто-
пляною юшкою, киплячим молоком і ячмінною
кавою, ті запахи вивітрювалися чи всотувалися
у найголовніший дух їхньої хати, який, позбавля-
ючись сирості й тимчасовості, прозорішав, солод-
шав... [5, с. 11]; ... *Але я свого гнізда не полишу, і не
просить* [5, с. 65]. Рідна хата (рідний дім узагалі),
за архетипними уявленнями, є комфортним, освоє-
ним простором, що протиставляється чужому, нео-
своєному, некомфортному – ворожому; б) сонцем,
яке у світоглядній системі українського етносу
виступає «символом Всевидящого Божества,
Вищої космічної сили; центру буття та інтуїтив-

ного знання; слави; величі, правосуддя; Матері
Світу; центру; Бога-Отця; Христа» [15, с. 209]:
«Добри...» – крізь усміх тягне мати, і дочка бачить
її голос, як свічу, і той веселий вогник кружляє на
обідді велосипедових коліс... [5, с. 126].

Посилення антитетичної оцінної семантики
(поряд із протиставленням **мати – мати-завія**)
здійснюється використанням атрибутивних кон-
кретизаторів: *Вже й до школи готувалися, запи-
сали дітей Іваничуками – боялися, що мати-завія
зголоситься, – одбрати двійнят* [5, с. 214].

Водночас концепт МАТИ може функціону-
вати як мірило життєвих досягнень, благ, подяки:
А крики новонароджених з'єднуються у столітні
волення до Бога: «Господи, дозволь нашим мате-
рям народити нас українськими дітьми» [5, с. 265].

Висновки і пропозиції. Отже, концепт МАТИ
належить до тих репрезентантів національного
інформаційного коду, на яких ґрунтується ство-
рена українським народом світоглядна (екзистен-
ціальна, аксіологічна) система, його культурний
семіотичний універсум. Український культурно-
етнічний компонент, наявний у цьому концепті,
з одного боку, параметризується характеристиками
згаданих систем, а з іншого – детермінує особ-
ливості його семантичних реалізацій. У резуль-
таті проведених спостережень було виявлено, що
в романі «Епізодична пам'ять» концепт МАТИ:

1) зазнає таких смислових реалізацій:

- а) «Берегиня-Мати»,
- б) «та, що народжує, дає життя»,
- в) «найрідніша людина»;
- г) «Майбутня матір»;
- ґ) «самиця у тварин»;
- д) «Мати-земля»;
- е) «вдова»;

2) втілюється в підконцепті «Мати Божа»;

3) входить до взаємовизначальної дихотомії
«мати – дитина» (кожен її член отримує відпо-
відну статусну параметризацію лише в межах зга-
даної дихотомії).

Слід зазначити, що концептуальна картина
світу – це лише частина мовної картини світу,
тому в дослідженні концепту МАТИ наявна зна-
чна наукова перспектива. Зокрема, йдеться про
його реалізацію в інших фольклорних жанрах
(піджанрах) української художньої літератури.

Список літератури:

1. Андреева Т. М. Поетика ініціального простору в українському фольклорі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07. Київ, 2009. 242 с.
2. Васильченко В. М. Відображення українськими шлюбними фразеологізмами етносимволіки реалеми «рушник». *Збірник наукових праць «Ономастика і апелятиви»*. 2007. Вип. 30. С. 186–195.

3. Васильченко В. Українські фразеологізми з компонентом вінок/вінець (етнокультурний аспект). *Збірник наукових праць. Лінгвістика*. 2009. № 3 (18). С. 55–67.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ- Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. 1440 с.
5. Голота Любова. Епізодична пам’ять : Роман. Київ : Факт, 2007. 288 с.
6. Даниленко В. Г. Лісоруб у пустелі : Письменник і літературний процес. Київ : Академвидав, 2008. 352 с.
7. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Казакевич А. Н. Символи Русской Православной Церкви. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2008. 448 с.
9. Кононенко Віталій. Концепти українського дискурсу : монографія. Київ-Івано-Франківськ : Плай, 2004. 248 с.
10. Кравець Л. Метафорична репрезентація концепту “час” в українській поезії ХХ ст. *Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко. Лінгвостилістика : об’єкт – стиль, мета – оцінка*. Київ : НАН України, Ін-т української мови, 2007. С. 192–197.
11. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість : підручник. 3-тє вид. Київ : Знання-Прес, 2005. 591 с.
12. Лук’яненко Левко. Національна ідея і національна воля. Київ : МАУП, 2003. 296 с.
13. Мацьків Петро. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич : Коло, 2007. 332 с.
14. Словарь української мови / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : в чотирьох томах. Київ : Наук. думка, 1996. Т. 2. 3–Н. 588 с.
15. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
16. Старовойтова Х. В. Архетип *materі* в сучасній французькій драмі : лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2008. 20 с.
17. Степанов Ю. С. Концепт. URL: http://genhis.philol.msu.ru/article_120.shtml.
18. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
19. Українські народні казки : для мол. та серед. шк. віку / упоряд. та передм. Л. Ф. Дунаєвської. Київ : Веселка, 1990. 271 с.
20. Українські народні казки : для мол. та серед. шк. віку / упоряд., передм. та адаптація текстів Л. Ф. Дунаєвської. Київ : Веселка, 1992. 415 с.
21. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. Київ : Наук. думка, 1993. 980 с.
22. Фрээр Дж. Дж. Золотая ветвь : исследование магии и религии. Москва: Политиздат, 1980. 831 с.
23. Челпан В. М. Міфологічний вимір концепту “ΖΩΟ” в грецькому біоморфному кодї культури. *Збірник наукових праць «Мовні і концептуальні картини світу»*. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2008. Випуск 24, Ч. 4. С. 52–58.
24. Яковлєва В. Фразеологізми з компонентом *батько* в контексті етнокультурних концептів. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Івано-Франківськ, 2007. Випуск XV–XVIII. С. 496–500.

Saik A. V. ANALYSIS OF THE CONCEPT OF *MOTHER* IN THE NOVEL OF LYUBOV GOLOTA «EPISODIC MEMORY»

The article is devoted to the analysis of the concept of mother in the novel-requiem of the writer of the Dnieper Lyubov Golota “Episodic memory”, one of the main concepts of cultural and spiritual life of the Ukrainian people. The functioning of the concept in various contexts, the influence of the worldview system of the ethnos on it determines its content. The Ukrainian cultural and ethnic component, present in the concept of MOTHER, on the one hand, is parameterized by the characteristics of the mentioned systems, and on the other – determines the features of its semantic realizations. An overview of the types of semantic representations of this concept is given and the scientific perspective of its research is outlined; the forecast on realization of this concept in various genres of the Ukrainian fiction is presented. This concept belongs to those representatives of the national information code, on which is based the worldview (existential, axiological) system created by the Ukrainian people, its cultural semiotic universe. In the formation of the national-linguistic picture of the world in the novel “Episodic Memory” a special place is given to nomenclature, which fully reflects both the content of ethnoculture and the worldview specifics of the language group. Cultural and national connotations of nomen are correlated with the concept of “large vertical context”, which is formed by knowledge about the features of all cultural wealth of the ethnos (its history, traditions, customs and rites, beliefs). Seven, which contain sociolinguistic, ethnographic and ethnographic characteristics, have great cultural and national potential. Thus, in the systematic study of various concepts and conceptospheres “fit” national-value concepts as expressions of the archetypal layer of ethnic consciousness, as end-to-end intergenerational connecting channels of translation of conceptual and semantic primitives, which formed the basis of national worldview, existential, axiological.

Key words: concept, nomen, linguistic picture of the world, ethnos, archetype.